

GAZETA MATNLARIDA NUTQ FE'LLARINING USLUBIY XUSUSIYATLARI

Zuhra Jamalova – Nukus DPI O'zbek tili kafedrası o'qituvchisi

Fors tili gazeta matnlarida fe'lining barcha semantik guruhlari qo'llanadi. Mazkur maqolada nutq fe'llarining gazeta matnlarida qo'llanishida o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Binobarin, nutq fe'llari barcha tillarda bo'lgani kabi fors tilida ham axborot yetkazishda faol qo'llanuvchi vositalardan biri sanaladi⁶⁷.

Nutq – inson faoliyati turlaridan biri. Faoliyat substansiya, holat yoki xususiyat emas, balki jarayondir. Shu ma'noda nutq fe'llari ma'nosining asosiy komponentlaridan biri jarayon tushunchasi hisoblanadi. Fors tilidagi گفتن *gapirmoq* fe'lining *“tildan foydalanish ko'nikmasi (malakasi)ga ega bo'lmoq”* ma'nosi ana shunday sememalar qatoriga kiradi. Bu semema strukturasi *“gapirish ko'nikmasiga egalik”* va *“gapiruvchi (subyekt)”* komponentlaridan iborat. Nutq fe'llarining boshqa ma'nolari bu sememaga nisbatan ancha murakkab strukturaga ega: ular tarkibida gapiruvchi (subyekt), tinglovchi, jarayon, mazmun kabi elementlar mavjudligi sezilib turadi. Lekin bu semantik elementlarning mavqei barcha sememalar tarkibida bir xil emas. Nutq fe'llari ma'nolari strukturasi turliligi mazkur fe'llarning semantik tomondan turlicha guruhlanishini keltirib chiqaradi⁶⁸.

Ma'lumki, publitsistik uslub boshqa uslublardan o'zining ko'p janrliligi bilan ajralib turadi. Uning janrlari ichida axborot (informatsion) janri o'ziga xos o'ringa ega. Axborot matni muhim voqealar haqida xabar berib, ma'lumotni operativ ravishda yetkazib berishga yo'naltirilganligi uchun fe'llarning faol qo'llanishini taqozo etadi. Axborot matnlarida fe'l semantikasi o'ziga xos xususiyat kasb etadi. Unda axborot, ta'kid va tasdiq ma'nosiga ega nutq fe'llari asosiy o'rinni egallaydi⁶⁹.

D.Ahmedovaning *“Fors tili so'z turkumlarining gazeta matnlarida funksional va uslubiy xususiyatlari”* (Toshkent, 2018) nomli monografiyasida Eron gazeta matnlarida faol qo'llanuvchi گفتن *“aytmoq”*, تاکید کردن *“ta'kidlamoq”*, یادآور شدن *“ta'kidlamoq”*, افزودن *“qo'shimcha qilmoq”*, خاطرنشان کردن *“aniqlamoq”*, توضیح دادن *“eslatib o'tmoq”*, تصریح کردن *“aniqlamoq”*, ادامه دادن *“davom etmoq”*, اظهار کردن *“izhor etmoq”*, بیان داشتن *“bayon qilmoq”* kabi nutq fe'llari keltirilgan.

Mazkur guruh fe'llari bir tomondan axborot olish manbasiga, ikkinchi tomondan uning ishonchliligiga ishora qiladi. Axborot matnlarida nutq fe'llarining asosiy semantik belgisi berilayotgan axborotning ishonchliligi va uning tasdig'i hisoblanadi⁷⁰.

Ma'lum bir uslubning spetsifikasini aniqlashda mazkur uslubning dominant funksiyasini amalga oshirishda faol qo'llanuvchi leksik guruhlarini o'rganish

⁶⁷ Ahmedova D. Fors tili so'z turkumlarining gazeta matnlarida funksional va uslubiy xususiyatlari. – Toshkent, 2018.

⁶⁸ O'sha asar.

⁶⁹ O'sha asar.

⁷⁰ Ahmedova D. Fors tili so'z turkumlarining gazeta matnlarida funksional va uslubiy xususiyatlari. – Toshkent, 2018.

katta ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, publitsistik uslubga informativ va ta'sir etuvchi funksiya xosligi inobatga olinsa, nutq fe'llari mazkur uslubni shakllantiruvchi leksika sifatida xizmat qiladi⁷¹.

Nutq fe'llari gazeta matnlarida axborot berish funksiyasini bajarib, "axborot berish" semasi ostida birlashadi. Leksik semantik maydonning asosini گفتن fe'li tashkil etadi. Gazeta matnlarida nutq fe'llarining qo'llanishidagi o'ziga xoslik shundaki, unda turli fe'llar bir ma'noda qo'llanishi mumkin. Masalan, جواب دادن "javob bermoq" va گفتن "aytmoq" bir ma'noda "demoq, aytmoq" ma'nosida qo'llanishi mumkin⁷².

Gazeta matnlarida qo'llangan nutq fe'llari nafaqat ko'chirma gap tarkibida, balki oddiy gap tarkibida ham keng qo'llanishi kuzatiladi. Nutq fe'llarining leksik-semantik tahlili natijasida ular asosiy semasi "nutqni amalga oshirmoq" bo'lgan "faktlar haqida axborot bermoq", "biron narsa bilan bog'liq fikrni bildirmoq", "biror narsa haqida guvohlik bermoq", "biror narsaga ishora qilmoq" kabi ma'nolarda qo'llanadi. Eng asosiy xususiyati esa nutq fe'llari "xabar bermoq" ma'nosida qo'llanishidir⁷³.

Gazeta matnlarida اظهار کردن (uning sinonimi sifatida اظهار داشتن fe'li) اعلام کردن fe'llari nafaqat "ma'lum narsa haqida axborot berish", balki ma'lum rasmiy shaxsning so'zlarida ifodalangan "nutq jarayoni" kuchi va yo'nalishini ifodalaydi⁷⁴:

وی اظهار داشت: ۲۴ فروردین جلسه بعدی ما خواهد بود و اگر نیاز بود، پیش از آن جلسه می گذاریم.⁷⁵

Uning ta'kidlashicha, 24-farvardinda keyingi majlis bo'lib o'tadi va agar lozim bo'lsa, undan oldin majlis o'tkaziladi.

گفتن fe'llarining leksik ma'nosi gazeta matnlarida "axborot bermoq" dominant fe'li semantikasi bilan uzviy bog'liq⁷⁶.

Ushbu nutq fe'llari ishtirokidagi gaplar siyosiy matnlarda deyarli uchramadi, bu esa mazkur fe'llarning siyosiy matnlar tarkibida kammahsul ekanini ko'rsatdi.

پیشنهاد کردن fe'li ham gazeta matnlarida "biror narsa haqida xabar berish", "biror ishning bajarilishini talab etish", "biror nomzodni tavsiya etish" kabi ma'nolarni anglatadi.

Nutq fe'llarining asosiy ma'nosi gazeta matnlarida kommunikantlarning ijtimoiy mavqei, nutqning rasmiy, norasmiyligi, nutq mavzusini namoyon etuvchi nutq sharoiti sistemasida namoyon bo'ladi. Fe'llarning funksiyasi ularning leksik ma'nosi bilan belgilanadi. Gazeta matnlarida nutq fe'llari gazeta-publitsistik uslubining asosiy funksiyalaridan biri axborot hamda ta'sir etish funksiyalarini amalga oshirishda asosiy omillardan hisoblanadi⁷⁷.

Eron gazeta matnlari doirasida asosiy (bosh, o'z) ma'noda qo'llangan nutq fe'llarini o'rganish jarayonida ularning ma'nosi va uslubiy bo'yog'i nutq holati

⁷¹ O'sha asar.

⁷² O'sha asar.

⁷³ Ahmedova D. Fors tili so'z turkumlarining gazeta matnlarida funksional va uslubiy xususiyatlari. Toshkent, 2018.

⁷⁴ O'sha asar.

⁷⁵ روزنامه سیاست روز. 1394 مرداد | 11 یکشنبه

⁷⁶ Ahmedova D. Fors tili so'z turkumlarining gazeta matnlarida funksional va uslubiy xususiyatlari. Toshkent, 2018.

asosida aniqlanishi ma'lum bo'ladi. Shunday qilib, nutq vaziyatida unda qatnashuvchi nutq adresant va adresati, nutq jarayonida qatnashuvchilarning o'zaro munosabati, nutq mavzusi, holat va vaziyati kabi komponentini aniqlash mumkin⁷⁸.

Vaziyatdan kelib chiqib, har bir nutq vaziyati ichida rasmiy va norasmiy muloqot vaziyati ajratiladi. Mana shu muloqot vaziyati fe'l leksemalarni tanlab olishga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli turli leksik semantik guruhdagi fe'llarning turli nutq vaziyatida qo'llanishi faolligi turlicha. Eron gazeta matnlarida xabar, muloqot, ta'sir, murojaat hamda nutq faoliyati kabi leksik semantik guruhiga oid nutq fe'llari qo'llanadi. Mazkur leksik semantik guruh fe'llari turli nutq vaziyatlarida qo'llansa, ba'zilar rasmiy va ba'zilar esa norasmiy vaziyatda qo'llanishi faolligi aniqlandi. Masalan, rasmiy nutq vaziyatida, asosan, xabar leksik semantik guruhiga oid fe'llar faol bo'lsa, nutq faoliyati leksik semantik guruhiga oid fe'llar nafaol qo'llanishi kuzatiladi. Buni esa, adresatga biror axborotni yetkazish rasmiy muloqotning asosiy vazifasi sanalishi bilan asoslash mumkin.

Fors tilida ko'p fe'llarning yuqori uslubdagi variantlari mavjud. Gazeta matnlari rasmiy xabarlar, davlat rahbbarlari ma'ruzalari va hokazolarni o'z ichiga olgani sababli uning tarkibida yuqori uxlubga xos fe'llarning keng qo'llanishi gazeta tilining o'ziga xos jihati hisobalanadi⁷⁹.

Bunday fe'llarni D. Azimjanova o'zining "Синонимия глагольной лексики персидского языка" nomli dissertatsiyasida keltirib o'tgan⁸⁰. Fors tilida rasmiylik va hurmat ekspressiyasini berish uchun ma'lum fe'llar qo'llanadi: گفتن o'rniga فرمودن, رفتن o'rniga تشریف بردن, آمدن o'rniga آورده شدن, ساختن o'rniga آفریدن.

Gazeta matnlari tahlili jarayonida ularda qator fe'llarning yuqori uslub variantlari qo'llanilishi ma'lum bo'ldi.

Umuman, fe'llarning gazeta matnlarida qo'llanishini o'rganish orqali, uning gazeta-publitsistik uslubdagi semantik va uslubiy imkoniyatlari namoyon bo'ladi. Bu imkoniyatlarning namoyon bo'lishida fe'lning nisbat, zamon, mayl va shaxs-son kategoriyalari muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, vaziyatdan kelib chiqib, har bir nutq vaziyati ichida rasmiy va norasmiy muloqot vaziyati ajratiladi. Mana shu muloqot vaziyati fe'l leksemalarni tanlab olishga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli turli leksik semantik guruhdagi fe'llarning turli nutq vaziyatida qo'llanishi faolligi turlicha bo'ladi.

Shuningdek, Eron gazetalarining siyosiy ruknlarida rasmiy fe'llarning farovonligi va ba'zi fe'llarning yuqori uslub formasi ishlatilishi guvohi bo'ldik. Jumladan, Fors tilida rasmiylik va hurmat ekspressiyasini berish uchun ma'lum fe'llar qo'llanadi: گفتن o'rniga فرمودن, رفتن o'rniga تشریف بردن, آمدن o'rniga آورده شدن.

⁷⁸ O'sha asar.

⁷⁹ O'sha asar.

⁸⁰ Азимджанова Д. Синонимия глагольной лексики персидского языка. Дисс. ... канд.филол.наук. – Ташкент, 1997. – С.66-67.

آفريدن o'rniga ساختن, تشريف آوردن o'rniga آمدن va hokazo. Fe'llarning gazeta matnlarida qo'llanishini o'rganish orqali, uning gazeta-publitsistik uslubidagi semantik va uslubiy imkoniyatlari namoyon bo'ladi. Bu imkoniyatlarning namoyon bo'lishida fe'lning nisbat, zamon, mayl va shaxs-son kategoriyalari muhim ahamiyatga ega.
